İstanbul: Müstesna ve Kırılgan

Kentsel ekoloji ve peyzaj ekolojisi, adaletin yeniden inşasında nasıl bir rol oynayabilir? Yeşil alanların artırılması, sadece çevresel bir gereklilik mi, yoksa toplumsal dayanışmayı güçlendiren bir araç mı?

Fatma Nur Karanfil *

* Kentsel Tasarımcı ve Yüksek Peyzaj Mimarı

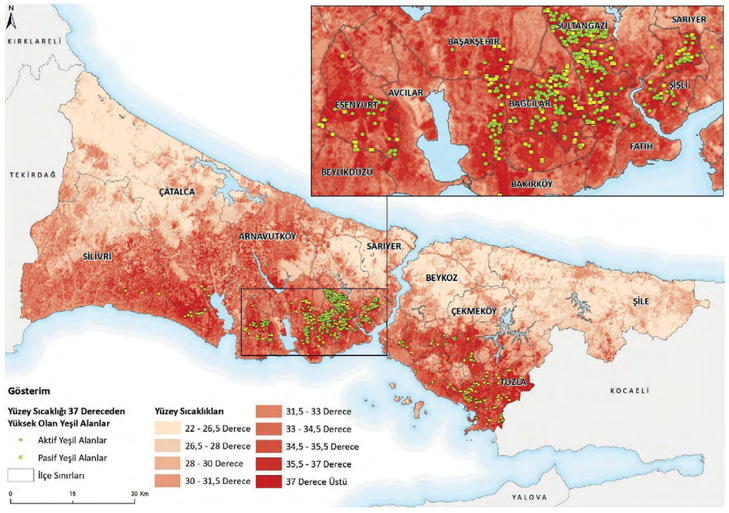
İklim değişikliğinin iklim krizine dönüşmesiyle birlikte, büyük bir çevresel sorun artık küresel bir adalet sorununa dönüştü. Ülkelerin iklim kriziyle ilgili taşıdıkları eşit olmayan tarihsel sorumluluk, iklim adaleti kavramının çıkış noktası oldu.[1] Sanayi Devrimi'nden sonra sera gazı salınımı artan ülkeler hızla zenginleşirken, iklim değişikliğindeki payları tartışma konusu bile değildi. Bugün ise bu kavram, iklim değişikliğiyle ilgili karar alma ve eyleme geçme sürecinin merkezine eşitliği ve insan haklarını koyuyor; iklim değişikliğinde en az payı olanın en savunmasız ülke ve topluluklar olduğunu belirterek bu adaletsizliğe dikkat çekiyor.

Aktivist gazeteci ve yazar Naomi Klein, "İklim değişikliği küresel adaletsizliklerin büyüteci hâline gelmiştir" diyerek savunmasız ve kırılgan toplulukların bu krizden en ağır şekilde etkilendiğini ve eşitsizlikleri daha görünür hâle getirdiğini belirtiyor.[2] Kentler tam da bu büyütecin altında kalan, hem sorunların kaynağı hem de çözümün kilit noktasında bulunan, bu hikâyenin hem aktörü hem sahnesi oluyor. Peki, bu sahnede biz ne tür bir oyun yazıyoruz? İstanbul gibi mega kentler karşılaştıkları sorunları bir fırsata dönüştürerek adil ve yaşanabilir bir geleceğin temellerini nasıl inşa edebilir? Bu dönüşümde peyzaj mimarlığının rolü nedir?

Sahip olduğu özel koşullar İstanbul'un güçlü yanıyken, yanlış politika ve stratejiler, öngörüsüz planlama ve tasarım kararları, başarısız uygulamalar şehrin güçlü yanlarının birer soruna dönüşmesine sebep olur.

Eşsiz Coğrafyadan Kırılgan Kentleşmeye

İstanbul, Boğaziçi'nden Haliç'e, kuzey ormanlarından Marmara Denizi'ne çok yönlü bir coğrafyaya sahiptir. Aynı enlemde yer alan diğer yerleşim yerlerinden farklı iklim özelliği göstermesi birçok "müstesna" özelliğiyle ilişkilendirilir: Bitki örtüsü, ormanları, yeşil alanları, biyolojik çeşitliliği, topografyası, akarsuları, dereleri, kıyıları ve Boğaz'ın etkisi gibi özellikler, dar alanda farklılaşan iklim özelliklerinin oluşmasının sebebi olarak gösterilir. Kuzey kıyılarında Karadeniz, güney kıyılarında Akdeniz, orta kısımda Akdeniz ve Karadeniz ikliminin geçişi olarak kabul edilen Marmara iklimi hâkimdir. Bu sebeple dünya şehirleri kıyaslamasında her zaman öne çıkmayı başarır. Dahası, bu eşsiz yapısı İstanbul'la ilgili yapılacak tüm genellemeleri rafa kaldırmamıza sebep olur. Sahip olduğu özel koşullar İstanbul'un güçlü yanıyken, yanlış politika ve stratejiler, öngörüsüz planlama ve tasarım kararları, başarısız uygulamalar şehrin güçlü yanlarının birer soruna dönüşmesine sebep olur. Tüm bunlara bir de iklim değişikliği gibi küresel bir sorun eklenince ve çoktan yanlış kentleşmenin sebep olduğu sorunlar iklim değişikliği sürecini hızlandırınca, İstanbul tüm kırılgan yanlarıyla bu değişime teslim olur. Kentsel ısı adalarının oluşumu, artan sel baskınları, azalan yeşil alanlar, bozulan yağış rejimi ve toprak yapısı, hava kalitesindeki düşüş, azalan biyoçeşitlilik, yanlış arazi kullanım kararları, açık ve yeşil ağ sisteminin sürekliliğinin sağlanamaması, doğal kaynaklarının hızla tükenmesi ve yüzyılın ortalarında gerçekleşeceği düşünülen deniz seviyesinin artma ihtimali, güçlü bildiğimiz tüm eşsiz özelliklerini birer soruna dönüştürebilir. Bu sorunları birbirinden ayrı ele alıp değerlendirmemiz mümkün olmadığı gibi, birinin etkisi bir diğerinin sebebine dönüştüğü için sebep-sonuç ilişkisinin kurulmasını da zorlaştırır. Bu noktada, İstanbul'un iklim tabanlı sorunlarına çözüm üretebilmek için sorunları gruplamaktan ziyade daha bütüncül ve stratejik bir bakış açısına ihtiyaç duyarız.

Harita 1 Yüzey Sıcaklıklarına Bağlı Olarak Risk Altında (370C) Olan Yeşil Alanlar
Kaynak İstanbul Büyükşehir Belediyesi. (2022). *Yeşil İstanbul Planlama Yaklaşımı Sentez Raporu*. İstanbul Büyükşehir Belediyesi.

Kentte Adaletsizlik: Ekolojik Boyut ve Sosyoekonomik Kırılganlık

Çoğunlukla "doğa tabanlı çözümler" diye sunulan ve etkisi minimal düzeyde kalan, bir kısmı da "yeşil aklama (greenwashing)" olarak değerlendirilebilecek bazı -sözde- çözüm önerileri, kentsel sorunları çözmenin ve yenilikçi, sürdürülebilir bir yaklaşım sunmanın çok uzağında kalıyor. Bu durum sosyoekonomik kırılganlığı daha da derinleştiriyor. Yüksek gelir gruplarının yaşadığı mahallelerde daha fazla yeşil alanın bulunması, alt gelir gruplarının ise beton yığınları arasında sıkışmış olması, kent içi adaletsizliğin ekolojik bir boyut kazandığını gösteriyor. "İklim değişikliğine bağlı olarak yaşanan sorunların "kırılgan" mahalleleri daha fazla etkilediği ve bu mahallelerin başetme" güçlerinin zayıf olması sebebiyle mücadelede geride kaldıkları görülüyor. Burada sorun yalnızca çevresel bir krize değil; aynı zamanda toplumsal eşitsizliklerin derinleştirdiği bir adalet meselesine dönüşüyor. Buna örnek olarak, 2021 yılının nüfus verilerine dayanarak, yoğun nüfuslu Bahçelievler, Güngören ve Bağcılar ilçelerinde kişi başına düşen aktif yeşil alan miktarının 7 m²'nin altında olması gösterilebilir.[3] Kadıköy'ün kişi başına düşen yeşil alan miktarı, sahil boyunca uzanan parkları ve yürüyüş yolları, geniş yeşil alanları, yağmur suyu hasatına ilişkin altyapı projeleri Esenler'le kıyaslandığında, elbette Kadıköylü bir kişi -iklim değişikliğine daha çok sebep olsa bile- değişimin etkisini daha az hissedecektir. Sarıyer-Bağcılar, Üsküdar-Sultangazi, Şişli-Arnavutköy kıyaslamaları, belki farklı noktalardan ama benzer şekilde bu adaletsizliğin mekânsal yansıması olarak değerlendirilebilir. İl özelinde 2017 yılı verileriyle yapılan yüzey sıcaklık analizi İstanbul'un 22-47^{0}C arasında yüzey sıcaklık farkı olan bölgelerini tespit etmekte . 37^{0}C ve üstünün "risk altında" olarak değerlendirildiği çalışmada, Bahçelievler, Güngören ve Bağcılar ilçelerinin kentsel ısı adası etkisinin bitki örtüsü tarafından tolere edilemediği görülüyor.

"İklim değişikliğine bağlı olarak yaşanan sorunların "kırılgan" mahalleleri daha fazla etkilediği ve bu mahallelerin başetme" güçlerinin zayıf olması sebebiyle mücadelede geride kaldıkları görülüyor. Burada sorun yalnızca çevresel bir krize değil; aynı zamanda toplumsal eşitsizliklerin derinleştirdiği bir adalet meselesine dönüşüyor.

Bu noktada şu soruları gündeme getirebiliriz: Kentsel ekoloji ve peyzaj ekolojisi, adaletin yeniden inşasında nasıl bir rol oynayabilir? Yeşil alanların artırılması, sadece çevresel bir gereklilik mi, yoksa toplumsal dayanışmayı güçlendiren bir araç mı?

Peyzaj Ekolojisi: Adalet ve Sürdürülebilirlik için Bir Araç

Planlamada ekolojik yaklaşımlar 1960'larda konuşulmaya başlayan bir konu olmasına rağmen, "peyzaj ekolojisi" kavramı ilk olarak 1939 yılında Carl Troll tarafından kullanıldı ve ekoloji biliminin bir alt dalı olarak değerlendirildi.[4] Ekoloji bilimi, ölçek adaptasyonu sorunu yüzünden ya mekânsal karmaşıklığı göz ardı etmek zorunda kalır ya da ekolojik süreçlerin mekânsal desenleri nasıl ortaya çıkarttığına odaklanır. Ancak peyzaj ekolojisi, tam tersinden giderek mekânsal desenin ekolojik süreç üzerindeki etkilerinin incelenmesi kaygısını güder.[5] Bunun peyzaj mimarlığı için müthiş bir varoluş sebebi olduğu düşünülebilir. Peyzajı günlük hayatımızda bir arka plan olarak görmenin ötesine geçirerek, bakılması ve yönetilmesi gereken bir kaynak hâline dönüştürmüştür. İnsan ve ekosistem arasındaki ekolojik ilişkilerin kurulmasını kurgulayan bu alan, bir uca kent ve mimariyi diğer uca doğa ve yaban hayatını koyarak iki ucun kesintisiz bir şekilde birleşmesi için çalışır.[6] Bu amacın başarıya ulaşması planlanmış mekânda çevre kalitesinin iyileşmesi, bozulan koşulların onarılması ve adaletin yeniden inşası demektir.

Her müdahale etme şansı bulanın bir parçasını kopardığı, kaynaklarını ve güzelliklerini hoyratça harcadığı ve bireysel estetik anlayışını dayattığı "müstesna" İstanbul'da "istisna" hâller üreten mekanizmalar, kendi meşruiyetine dayanarak kenti elinde evirip çevirme imkânı buldu.[7] Dolayısıyla İstanbul'a müdahale edildikçe hayati ve özgün tüm ilişkileri bozuldu. Bu ilişkilerin yeniden düzenlenmesi ve kent-doğa uzlaşmasının sağlanması gerekliliği ortaya çıkıyor. Bu gerekliliğin, sadece ekolojik sürdürülebilirlik ve fiziki çevrenin iyiliği bağlamında değil, aynı zamanda beşerî ilişkilerin ve toplumsal dayanışmanın güçlenmesi, kalkınmanın sağlanması, devlet-vatandaş ilişkilerinin gerilimden uzaklaşması bakımından sosyal bir mecburiyete dönüşüyor. Bu noktada peyzaj mimarlığı estetik bir disiplin olmaktan çıkarak stratejik bir alana dönüşüyor. Yeşil koridorların yeniden oluşturulması, mikro iklim simülasyonlarıyla doğru bitki türlerinin seçilmesi, betonlaşmış yüzeylerin su geçirimli malzemelerle dönüştürülmesi, yağmur suyu hasadının yaygınlaşması gibi somut adımlar, bu stratejinin sadece küçük birer parçası.

İklim Duyarlı Tasarım: Bir Söylemden Fazlası

Diğer taraftan, kentsel alanların sadece şekillendirilecek ve üzerinde çalışılacak bir "nesne" olarak değil, kendi başına "özne" olarak ele alınması gerektiği çok zamandır savunulan bir bakış açısı.[8] Elbette burada özne ve nesne ilişkisi, döneme, yere ve yönelime göre değişiklik gösterebilir; ancak kentin mimarlık ve planlama eylemleri bağlamında nesne değil özne olduğu, kendi başına var olan bir karakter taşıdığı, belli bir ritminin olduğu, toplumsal dinamiklerle ve doğayla doğrudan etkileşimde bulunan bir özne olduğu kabul edilmeli. Buna bağlı olarak mimarlık, planlama ve peyzaj mimarlığından beklenti, sadece inşa sürecine dair biçim önerileri sunmaları değil, tasarım sürecini tanımlayan kararlar üretmeleri olmalı. Çünkü tasarım, yalnızca bir şeyler inşa etmeyi değil, aynı zamanda bir şeyler üzerine düşünmeyi ve bu düşünceleri kolektif bir geleceğe dönüştürmeyi kapsar. Dolayısıyla İstanbul'u sürdürülebilir bir kent yapma düşüncesi, sadece planlama ve inşaat eylemleriyle sınırlı değil. Bu sebeple kentte mevcut ekosistemlerin korunması, inşa edilmiş mekânların iyileştirilmesi, kaybolan ve hasar gören dokuların yeniden kurgulanması için iklimi ve ekolojik dengeyi önceleyen hakikatli ve sahici söylemler üretilmesi önceliklidir.

Bu söylemlerin eyleme dönüşme sürecini peyzaj mimarlığı perspektifinden bir örnekle şöyle açıklayabiliriz: Söylemimiz "İklim duyarlı peyzaj projeleri geliştirilmesi doğrultusunda doğru bitki seçimi yapmak" olsun (Tablo 1). Bu söylemi destekleyecek ve geliştirecek düşünce ve ifadeleri üretmekle işe başlarız. Bu yaklaşım, iklim değişikliğiyle mücadeleye ne derece katkı sunacak, hangi temel değerleri ve ilkeleri tanımlayacak gibi sorulara yanıt ararız. Bu adımın amacı, üzerinde eylemde bulunulacak alanı tanımaya çalışmak ve rota çizmeyi kolaylaştırmaktır. Sonrasını sırasıyla veri toplama, mevcut durumu analiz etme, meteorolojik verileri değerlendirme, peyzaj karakterine dair bilgileri sınıflandırma, iklim simülasyonu oluşturma, üretilen analizleri yorumlama ve sorunları tanımlama ile bilgi üretme adımları izler. Verilerin işlenerek bilimsel analizlerinin yapılması ve çıkan sonuçtan bilgi üretilmesi, tasarım ilkelerini belirlemek için sadece bir hazırlık evresidir. Kısaca 'iklim duyarlı tasarım yapıyorum' demek, bir eylem değil bir söylemdir. Bunu destekleyecek adımlarla eyleme dönüşebilir. Eylemi özne gerçekleştirir ve burada özne karar vericiler, politikacılar, şehir plancılar, mimarlar, peyzaj mimarları vb. değil, tüm bileşenleriyle bizatihi şehrin kendisi olmalıdır. Tüm sorunlarına rağmen İstanbul bilimsel bilginin, sosyal sorumluluğun ve estetik duyarlılığın birleştiği bir model hâline gelebilir. Özgünlük kazandıran tüm değerleri yeniden kurgulanabilir. Burada önemli nokta birlikte hareket etme zorunluluğunun çözüme ulaştıracak tek yol olduğunun bilinmesidir.

'İklim duyarlı tasarım yapıyorum' demek, bir eylem değil bir söylemdir. Bunu destekleyecek adımlarla eyleme dönüşebilir. Eylemi özne gerçekleştirir ve burada özne karar vericiler, politikacılar, şehir plancılar, mimarlar, peyzaj mimarları vb. değil, tüm bileşenleriyle bizatihi şehrin kendisi olmalıdır.

Sonuç: Uyum Hikayesi Yazmak

Adil ve yaşanabilir bir İstanbul hayalimiz varsa, hep birlikte bir "uyum hikâyesi" yazmalıyız. Belediyeler, kamu kurumları, proje firmaları ve İstanbullular arasında iş birliği, uyum ve denetim mekanizması kurularak; yeni proje kabul şartları ve standartları geliştirilerek; basit bir kaç teknik çözüme bel bağlamadan kapsamlı veri toplama ve işleme süreçleriyle geleceğin adil ve yaşanabilir şehirlerinden biri olmak mümkündür.

İklim Duyarlı Bitkisel Peyzaj Tasarımı Planlama

Verilerin Elde Edilmesi	Veri Toplama ve Veri Tabanı Oluşturma	
	Kurumlardan İklim, Topografya, Hâlihazır, Toprak, Su, Bitki Örtüsü vb. Verilerin Elde Edilmesi	
İklim Tasarım Parametrelerinin Belirlenmesi	Mekânsal Analiz Verileri	Peyzaj Karakter Zonları Haritası
	Topografya Mevcut Yapılar Yeşil Alanlar Yollar Alan Sınırları	
	İklim Verileri	
	Sıcaklık Rüzgar Yağış Güneşlenme	
	Peyzaj Karakteri Verileri	
	Toprak Jeoloji Hidroloji Bitki Örtüsü Topografya Sosyokültürel Peyzaj Özellikleri	
İklim Simülasyonu	3d Model Üretimi	3D İklim Modeli
	Mikro-Iklim Simülasyonu Üreten Yazılımlarla Gelecek Öngörüsü Üretme	
İklim Sınırlayıcılarının Tanımlanması	Bitkilerin Sıcağa Ve Soğuğa Dayanıklılık Zonları	Bitki Listesi
	Bitkilerin Ekolojik İstekleri (Işık, Su, Toprak, Nem)	
	Doğal, Endemik, Doğallaşmış, Egzotik Tür	
Tasarım İlkelerinin Geliştirilmesi	Analiz Sonuçlarının Değerlendirilmesi	Bitki Yerleşim İlkeleri Tür Seçim İlkeleri
	Peyzaj Karakter Zonlarının Yorumlanması	
	3D İklim Simülasyonunun Değerlendirilmesi	

Tablo 1 İklim Duyarlı Peyzaj projelerinde Bitki Seçim Sürecinin Tanımlanması
Kaynak Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Notlar

1 United Nations Development Programme. (2023, June 30). *Climate change is a matter of justice – here's why.* Climate Promise. https://climatepromise.undp.org/news-and-stories/climate-change-matter-justice-heres-why

2 Klein, N. (2014). *This Changes Everything: Capitalism vs. The Climate.* Simon & Schuster.

3 İstanbul Büyükşehir Belediyesi. (2022). *Yeşil İstanbul planlama yaklaşımı sentez raporu.* İstanbul Büyükşehir Belediyesi. https://www.ibb.gov.tr/raporlar/yesil-istanbul

4 Turner, M. G., Gardner, R. H., & O'Neill, R. V. (2001). *Landscape ecology in theory and practice: Pattern and process.* Springer.

5 With, K. A. (2019). *Essentials of landscape ecology.* Oxford University Press.

6 Cook, R. E. (1999). Do landscapes learn? Ecology's new paradigm and design in landscape architecture. In C. Reed & N. M. Lister (Eds.), *Projective ecologies.* Harvard University Graduate School of Design.

7 Çavdar, A., & Tan, P. (Eds.). (2023). *İstanbul: Müstesna şehrin istisna hâli.* Sel Yayıncılık

8 Tanyeli, U. (2016). *Yıkarak Yapmak* Metis Yayınları, s. 132.